

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

1

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

1

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOS LENKŲ MOKYKLOS: 1947–1959 METAI

Įvadas

Antrasis pasaulinis karas ir jį lydėjęs migracijos į Lenkiją (1944–1947, 1956–1959 m.) procesas nulėmė ypač ryškius pokyčius Lietuvos lenkų bendruomenės gyvenime. Ši migracija turėjo ilgalaikių neigiamų pasekmių Rytų ir Pietryčių Lietuvai ir jos gyventojams. Ji palengvino regiono sovietizavimą, paspartino rusifikacijos procesą. Neigiamos pasekmės ypač išryškėjo švietimo srityje: dėl kadru mokymuose lenkų dėstomąja kalba trūkumo buvo pertvarkomas mokyklų tinklas ir organizacija, smuko lenkų mokinių žinių lygis ir kt.

Lenkiško švietimo sovietinėje Lietuvoje problemomis bene daugiausiai domėjosi Lenkijos tyrinėtojai (Jolanta Mėdelska, Aleksanderis Srebrakowskis) ir Lietuvos lenkų bendruomenės nariai (Irena Miklaševič, Juzefas Kviatkovskis). Jų darbuose¹ nagrinėjama sovietinės valdžios švietimo politika, lenkiško švietimo Lietuvoje raida ir jos pokyčiai sovietmečiu. Iš šių autorių atskirai paminėtini A. Srebrakowskio ir I. Miklaševič darbai, kuriuose teigiama, kad dėl politinių motyvų lenkams buvo sudarytos galimybės mokytis gimtąja kalba. A. Srebrakowskio nuomone, tokia galimybė lenkams buvo suteikta siekiant palaikyti tarptautinę įtampą tarp lietuvių ir lenkų, tokiu būdu tikėtasi lengviau

¹J. Mėdelska, *Możliwości edukacyjne Polaków na Radzieckiej Litwie w trzydziestopięcioleciu 1945–1979*, *Przegląd Polonijny*, 1998, nr 24, s. 41–52; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń, 2001; I. Miklaševič, *Lenkų švietimas Lietuvoje – tautinės tapatybės išsaugojimo šaltinis po Antrojo pasaulinio karo*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2007, t. XIV, p. 175–183; J. Kwiatkowski, *Szkolnictwo polskie na Litwie w latach powojennych. Krótki zarys*, *Polskie szkolnictwo i oświata na Litwie*, Wrocław, 1998, s. 49–61. Kiek papildytas straipsnio variantas buvo paskelbtas *Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, Wilno, 2009, s. 11–28.

kontroliuoti LSSR. Kitas lenkų švietimui palankus veiksnys, anot autoriaus, buvo lenkų bendruomenės kompaktiškumas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje². Ši aplinkybė, be abejo, turėjo pozityvios įtakos lenkų švietimo plėtojimui.

I. Miklaševič teigė, kad lenkiškas švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje galėjo veikti dėl regione forsuoto sovietizavimo proceso³. Pastarosios tyrinėtojos teiginius iš dalies pagrindžia Lietuvos archyviniai šaltiniai, iš kurių matyti, kad respublikos partinė valdžia, siekdama sovietizuoti lenkus, pritarė mokyklų gimtąja kalba steigimui.

Minėtų autorių darbuose taip pat nurodoma, kad LSSR valdžia siekė minimalizuoti, vėliau visiškai likviduoti lenkišką švietimą, todėl reorganizavo lenkiškas mokyklas į rusiškas ar lietuviškas. Tačiau Lietuvos archyvinė medžiaga liudija, kad vis dėlto šiuo atveju labai svarbios buvo objektyvios aplinkybės (didelis kvalifikuotų lenkų mokytojų, mokymo priemonių lenkų kalba trūkumas). Neatmestina, kad LSSR partinė vadovybė galėjo atsižvelgti į padėtį kaimyninėse respublikose. Tuo pačiu metu lenkiškų mokyklų reorganizacija vyko Latvijoje ir Baltarusijoje. Kaip teigė Janas Szumskis, dėl lenkiškų mokyklų Vakarų Baltarusijoje reorganizacijos 1947 m. buvo kreiptasi į VKP(b) CK sekretorių ideologijos klausimams A. Ždanovą prašant nurodymų, nors BSSR jau 1945 m. vietinės partinės administracijos pozicija dėl lenkų švietimo buvo aiški: jis perspektyvų neturi⁴.

Be minėtų autorių darbų, atkreiptinas dėmesys į Renatos Runiewicz-Jasińskos straipsnius⁵. Ši autorė kilusi iš Lietuvos, tačiau po studijų Lenkijoje liko dirbti joje. Autorė, daugiausia pasiremusi Lenkijos istoriografija, teigė, kad pirmaisiais pokario metais lenkiškų mokyklų LSSR nebuvo, o respublikinė valdžia nesirengė jų tinklo plėtoti ir visur steigė lietuviškas mokyklas. Tačiau lenkams suaktyvinus pastangas dėl švietimo gimtąja kalba, aukščiausios SSSR valdžios sprendimu jos veiklą atnaujino⁶. Tačiau Lietuvos archyvinė medžiaga paneigia šiuos duomenis. 1945 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje veikė apie 230 lenkų mokyklų, 1947 m. – apie 200⁷. Be to, respublikos partinė vadovybė 1947 m. priėmė sprendimus dėl lenkiškų mokyklų steigimo.

Nagrinėjamu laikotarpiu veikusių lenkiškų mokyklų skaičių, kadrujų joms rengimo klausimą trumpai aptarė Mykolas Požarskas. Jis teigė, kad LSSR veikė platus lenkiškų mokyklų tinklas, kuris XX a. 6-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje apėmė apie 27 tūkst. mokinių⁸.

² A. Srebrakowski, *Polacy...*, s. 150.

³ I. Miklaševič, *Lenkų...*, p. 178.

⁴ J. Szumski, *Sowietyzacja Zachodniej Białorusi 1944–1953. Propaganda i edukacja na służbie ideologii*, Kraków, 2010, s. 240–241; E. Mironowicz, S. Tokć, R. Radzik, *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*, Białystok, 2005, s. 122.

⁵ R. Runiewicz-Jasińska, *Szkolnictwo polskie na Litwie Radzieckiej w latach 1945–1988*, *Edukacja Dorosłych*, 1999, nr 3, s. 89–98; R. Runiewicz-Jasińska, *Sytuacja społeczna, demograficzna i kulturalna Polaków na Litwie, Łotwie i w Estonii Radzieckiej w latach 1945–1991*, *Studia Polonijne*, 2002, t. 23, s. 184–216.

⁶ R. Runiewicz-Jasińska, *Sytuacja...*, s. 195–197.

⁷ V. Stravinskienė, *Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947 m.*, *Istorija*, 2011, Nr. 2, p. 18.

⁸ M. Požarskas, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, Vilnius, 1973, p. 52.

Vėliau jų skaičius dėl migracijos į Lenkiją sumažėjo. Autorių reikėtų papildyti, kad lenkų mokinių skaičiaus pokyčius lėmė ne tik ir ne tiek migracijos į Lenkiją procesas, kiek rusifikacija, kuri sustiprėjo nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio. Dėl jos sovietmečio pabaigoje lenkų mokinių skaičius radikaliai pakito: 1989 m. lenkų mokyklas ar klases lankė apie 10 tūkst. mokinių.

Petras Gaučas, Zigmas Zinkevičius, nagrinėję Rytų ir Pietryčių Lietuvos sovietmečiu problematiką, tuometinės sovietinės valdžios XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžios sprendimus dėl lenkų švietimo plėtojimo įvertino kaip tolesnį regiono polonizavimą⁹. Analogišką nuomonę išreiškė ir kiti, vėliau tyrimų rezultatus skelbę Lietuvos tyrinėtojai¹⁰. Atkreiptinas dėmesys, kad tuo metu vykdytas lenkiškų mokyklų atidarymas regione iš tiesų buvo pakartotinė jų reorganizacija: prieš keletą metų buvusios lenkų mokyklos, virtusios rusiškomis ir lietuviškomis, vėl tapo lenkiškomis. Tačiau šio proceso rezultatas buvo platesnis nei iki reorganizacijos buvęs lenkiškų mokyklų tinklas. Pastebėtina, kad kitaip, nei Lietuvoje, Baltarusijoje ir Latvijoje prie lenkiško švietimo atkūrimo nebuvo sugrįžta. Reformuojant Rytų ir Pietryčių Lietuvos švietimą neišvengta „perlenkimų“, kurie lėmė lietuviškų mokyklų tinklo siaurėjimą.

Rusijos tyrinėtoja Jelena Zubkova tyrė Lietuvos sovietizavimą stalinizmo metais¹¹. Ji teigė, kad LSSR lenkų teisės, ypač švietimo srityje, buvo varžomos (lenkų mokyklos uždarytos, neberengti mokytojai ir mokymo priemonės joms ir kt.)¹². Tačiau autorę reikėtų patikslinti. Nors lenkų mokyklos reformuotos į rusiškas ar lietuviškas, tačiau pradinėjų klasių mokytojų joms rengimas Trakų mokytojų seminarijoje nebuvo nutrauktas. Be to, LSSR nebuvo leidžiamos mokymo priemonės lenkų mokykloms. Jos buvo gaunamos iš Ukrainos. Tik nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje Maskvos nurodymu LSSR buvo įsteigta lenkiškų vadovėlių leidykla.

Tuometinių lenkiškų mokyklų pedagogų prisiminimai¹³ leido geriau suvokti ir įvertinti lenkų bendruomenėje vyravusias nuotaikas, veiklą siekiant išlaikyti švietimą gimtąja kalba.

⁹ P. Gaučas, Etnolingvistinė situacija ir bendrojo lavinimo mokyklos Pietryčių Lietuvoje 1945–1991 metais, *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 146; Z. Zinkevičius, *Rytų Lietuva praityje ir dabar*, Vilnius, 1993, p. 242–243; Z. Zinkevičius, Pietryčių Lietuva nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993, p. 26.

¹⁰ P. Kalnius, *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1998, p. 46–49; N. Saugėnienė, *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiname kontekste*, Kaunas, 2003, p. 101.

¹¹ E. Зубкова, *Прибалтика и Кремль*, Москва, 2008.

¹² Ten pat, p. 160–161.

¹³ A. Jablonski, Chrzesz bojowy, nauczyciele koedukacyjnego gimnazjum polskiego Nr 5, sprawy wychowawcze i młodzież naszej szkoły, *Kurier Wileński*, 28 stycz. 1994, s. 6–7; A. Jablonski, Z teki osobistych przeżyć, kurs na likwidację polskiego szkolnictwa, *Kurier Wileński*, 29 stycz. 1994, s. 9; A. Jablonski, Następstwa „listu do Stalina“, proces Sperskiego i Ciesielczuka, *Kurier Wileński*, 1 lut. 1994, s. 6; *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego*, Wilno, 2010.

Taigi apibendrinant istoriografijoje vyraujančius LSSR lenkų švietimo padėties vertinimus, pastebėtinos gana prieštaringos pozicijos: vieni autoriai išvelgė lenkų padėties varžymus, siekiant Rytų ir Pietryčių Lietuvos depolonizacijos, o kiti – akcentavo išskirtinę regiono gyventojų lenkų švietimo padėtį ir jo įtaką tęsiant polonizacijos procesą.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti lenkiško švietimo Rytų ir Pietryčių Lietuvoje raidą 1947–1959 m., atskleisti jo bruožus ir veiksnius, nulėmusius pokyčius lenkų mokyklose.

Chronologinės tyrimo ribos buvo pasirinktos neatsitiktinai. Pirmoji žymi respublikos partinės administracinės valdžios sprendimus dėl lenkiško švietimo. 1947 m. buvo priimtas LKP(b) CK nutarimas, numatęs pradinių lenkiškų mokyklų steigimą bei kadru joms rengimą. Antroji riba labiau sąlyginė. Ji sutapo su didesnių migracinių pokyčių regione pabaiga, kai lenkų švietime baigėsi savotiškas stabilesnės veiklos laikotarpis. Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio sustiprėjęs rusifikacijos procesas palaipsniui susiaurino lenkišką švietimą.

Pagrindinis šaltinis rengiant straipsnį – Lietuvos archyvų medžiaga. Vertingi dokumentai nagrinėjama tema saugomi Lietuvos ypatingajame (LYA), Lietuvos centriniame valstybės (LCVA), Vilniaus apskrities (VAA) archyvuose, kurie leidžia rekonstruoti lenkų švietimo padėtį respublikos-apskrities (rajono)-vietos mokyklos lygmeniu. Partinės valdžios pozicijos dėl lenkų švietimo daugiausia išryškėja LYA dokumentuose. Remiantis jais galima nustatyti LKP(b) CK, apskričių partinės vadovybės nuostatas dėl lenkiškų mokyklų steigimo ir funkcionavimo. Palyginus šią medžiagą su VAA ar LCVA dokumentais, išryškėjo „nuleistų“ sprendimų įgyvendinimo viename ar kitame rajone mechanizmas ir specifika.

Vertingiausia medžiaga straipsniui – LCVA saugomas LSSR švietimo ministerijos fondas (R-762). Jame esančios ministerijos atstovų ataskaitos, planai dėl lenkiško švietimo, mokyklų patikrinimo aktai, statistiniai duomenys apie jas ir kt. padėjo nustatyti lenkiško švietimo plėtrą, jo problemas, taip pat išryškino vietinės partinės valdžios ir respublikinės švietimo vadovybės pozicijų dvilypumą.

Lenkijos valdžios požiūrį į LSSR lenkišką švietimą padėjo išryškinti Naujųjų aktų (NAA) ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos archyvų (LURMA) dokumentai. Iš NAA saugomos medžiagos aiškiai matyti, kad pirmiausia buvo siekiama išspręsti šalies švietimo problemas, visiškai negalvojant apie lenkų mokyklų perspektyvas LSSR. Todėl stengtasi, kad pokarinės migracijos metu į Lenkiją iš Lietuvos persikeltų kuo daugiau lenkų mokytojų, mokyklinės įrangos ir mokymo priemonių.

XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje, politinės liberalizacijos laikotarpiu, Lenkijoje išaugo domėjimasis LSSR lenkais, ypač jų švietimo ir kultūros padėtimi. LURMA medžiaga rodo, kad per Lenkijos diplomatinės atstovybes SSSR buvo renkama informacija apie lenkų švietimą, teikiama parama, pasiūlymai dėl jo perspektyvų.

Nagrinėjamą laikotarpį sąlyginai galima suskirstyti į etapus: 1) 1947–1949 m. – lenkų mokyklų vegetacijos metai, atvedę į lenkų švietimo reformavimą; 2) 1950–1959 m. – lenkiško švietimo plėtra, pasireiškusi mokyklų tinklo plėtimu, pedagoginių kadru rengimu ir mokymo priemonių leidyba respublikoje. Šį laikotarpį galima įvertinti kaip stabilios lenkų mokyklų veiklos metus.

Migracijos į Lenkiją pasekmės lenkų švietimui

1944 m. rugsėjo mėnesį LSSR vyriausybei ir Lenkijos tautinio išsivadavimo komitetui pasirašius sutartį dėl lenkų ir žydų perkėlimo iš LSSR į Lenkiją ir lietuvių iš Lenkijos į LSSR, prasidėjo kelerius metus trukęs procesas, labai paveikęs lenkišką švietimą. Pirmiausia labai praretėjo lenkų mokytojų gretos. 1945–1946 m. į Lenkiją išvyko per 1300 lenkų mokytojų (Lenkijos tyrinėtojo Jano Czerniakiewicziaus teigimu, išvyko daugiau kaip 2 tūkst. mokytojų)¹⁴. Dėl to nustojo veikti dalis lenkiškų mokyklų. Štai Trakų, Vilniaus ir Švenčionių apskrityse neveikė apie 100 lenkiškų mokyklų, nes trūko apie 300 mokytojų. Lenkijos švietimo ministerija stengėsi pagreitinti lenkų mokytojų iš SSSR atvykimą, nes prieš 1945–1946 mokslo metus šalyje trūko apie 25 tūkst. švietimo darbuotojų¹⁵. Siekdama paskubinti areštuotų mokytojų sugrįžimą (tarp jų buvo kilusių iš Lietuvos), Lenkijos švietimo ministerija sudarė specialius sąrašus. Dėl jame buvusių asmenų buvo kreiptasi į SSSR vadovybę. Tačiau kiek šios priemonės buvo veiksmingos, nustatyti sudėtinga.

Antra vertus, tuo pat metu į Lenkiją persikėlė daugiau kaip 37 tūkst. vaikų ir jaunimo (9–18 m.). Tai sumažino lenkiškų mokyklų mokinių skaičių, ypač Vilniuje. Čia 1944 m. pabaigoje bendrojo lavinimo lenkiškose mokyklose mokėsi per 7 tūkst. vaikų, o 1946 m. pabaigoje – apie 3 tūkst.¹⁶

1955–1959 m. atnaujinta migracija į Lenkiją dar kartą praretino lenkų mokyklų mokytojų ir mokinių gretas. Per kelerius metus į Lenkiją išvyko apie 200 lenkiškų mokyklų mokytojų. Juos pakeitė pedagoginių mokyklų ir mokytojų instituto absolventai ar iš kitų sovietinių respublikų atvykę žmonės.

Kartu su tėvais į Lenkiją išvyko apie 15 tūkst. vaikų (iki 18 m.). Kiek iš jų buvo mokyklinio amžiaus, duomenų neturime. Galime spėti, kad jų galėjo būti maždaug 50 proc. Atskirų mokyklų mokinių judėjimo ataskaitos patvirtina, kad 1956–1959 m. ženkliu lenkų mokinių sumažėjo būtent dėl migracijos į Lenkiją. Pvz., per 1958–1959 m. m. iš Trakų rajono mokyklų su tėvais išvyko 60 mokinių¹⁷. Realiai jų išvyko daugiau, nes kai kuriose ataskaitose buvo nurodomas už respublikos ribų išvykusių mokinių skaičius. Galima kelti prielaidą, kad dalis jų išvyko į LLR.

¹⁴ V. Stravinskienė, *Lenkų švietimas...*, p. 17; J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR 1944–1948*, Warszawa, 1987, s. 64.

¹⁵ Lenkijos švietimo ministro 1945 08 13 raštas Lenkijos Respublikos ambasadoriui Maskvoje, *NAA*, f. 283, b. 508, l. 5.

¹⁶ Ataskaitos apie Vilniaus miesto mokyklas 1944–1945 m. m., *LCVA*, f. R-762, ap. 6, b. 96–135; 1947 06 19 LKP(b) CK mokyklų skyriaus vedėjos M. Zaluškajos pažyma LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *LYA*, f. 1771, ap. 10, b. 147, l. 29.

¹⁷ Ataskaitos apie Trakų rajono mokyklas 1958–1959 m. m., *VAA*, f. 655, ap. 1, b. 30, l. 71–135.

Lenkijos atstovų pozicijos dėl lenkų švietimo LSSR

Antrojo pasaulinio karo metais Lenkijos švietimas patyrė didelių nuostolių. Ypač buvo jaučiamas mokytojų trūkumas. Kaip vienas iš galimų jų papildymo šaltinių buvo mokytojai Lietuvoje (taip pat ir Baltarusijoje bei Ukrainoje). Siekdama greičiau rasti trūkstamų kadru, šalies Švietimo ministerijos vadovybė kreipėsi į užsienio reikalų ministrą, prašydama imtis priemonių, kad lenkų mokytojai iš SSSR atvyktų kuo greičiau¹⁸. Visiems jiems buvo garantuojama darbo vieta. Šie žingsniai rodo, kad apie tolesnes lenkiško švietimo perspektyvas LSSR nebuvo galvojama.

Tuo pačiu stengtasi į Lenkiją atsigabenti ir mokyklų įrangos bei mokymo priemonių. Dėl jų kreiptasi į SSSR ambasadą Varšuvoje¹⁹. Iš ten LSSR užsienio reikalų komisarui buvo nurodyta dalį tokios medžiagos Lenkijai perduoti. Tačiau mokyklinių vadovėlių, įvardytų kaip „reakcinių“ ir „antisovietinių“, įsakyta neperduoti²⁰.

Mokyklinė literatūra Lietuvoje buvo renkama, perkama ir persiunčiama į Lenkiją per jos vyriausybės vyriausiojo įgalotinio repatriacijai Kultūros skyrių. Tikslių duomenų apie iš LSSR persiūtų mokymo priemonių kiekį nėra. Yra žinoma, kad didžiausia jų siunta Lenkiją pasiekė 1948 m. pabaigoje. SSSR užsienio reikalų ministerijos nurodymu buvo perduota apie 40 tūkst. knygų, tarp kurių daugiausia mokymo priemonės²¹.

SSSR veikusi Lenkų patriotų sąjunga organizavo akciją, kuria bandė pristabdyti lenkų mokytojų išvykimą ir vykdyti jį palaipsniui. Mat buvo siekiama, kad Lietuvoje veikusios lenkų mokyklos neliktų be mokytojų. Sąjungos paskatinta dalis mokytojų savo išvykimą atidėjo iki 1945–1946 m. m. pabaigos. Tačiau migracinio proceso rezultatai atitiko Lenkijos švietimo vadovybės siekius – dauguma lenkų mokytojų persikėlė į Lenkiją. LKP(b) CK žiniomis, pasibaigus migracijai LSSR liko tik keli šimtai lenkų mokytojų²².

Po migracijos tiesioginiai ryšiai tarp LSSR ir LLR buvo apriboti. Iki 1955 m. buvo bendraujama per SSSR užsienio reikalų ministeriją. Tik prasidėjus chruščioviniam „atšilimui“, buvo atnaujinti tiesioginiai kontaktai tarp Lietuvos ir Lenkijos. Kaip ryškesnį jų pavyzdį galima įvardyti 1957 m. birželio–liepos mėnesiais organizuotas Lenkijos kultū-

¹⁸ Lenkijos švietimo ministro 1945 08 13 raštas Lenkijos užsienio reikalų ministrui, *NAA*, f. 283, b. 508, l. 6.

¹⁹ SSSR pasiuntinio Lenkijoje V. Lebedevo 1945 11 16 raštas LSSR užsienio reikalų komisarui, *LCVA*, f. R-1019, ap. 4, b. 2, l. 12.

²⁰ Ten pat.

²¹ 1947 05 14 LSSR užsienio reikalų ministro pavaduotojo A. Knyvos telefonograma SSSR užsienio reikalų ministerijos 4 skyriaus vedėjui A. Aleksandrovui, ten pat, b. 16, l. 18; Ataskaitinis pranešimas dėl Lenkijos piliečių repatriacijos iš LSSR teritorijos į Lenkiją, ten pat, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 123.

²² 1947 06 19 LKP(b) CK mokyklų skyriaus vedėjos M. Zalužskajos pažyma LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *LYA*, f. 1771, ap. 10, b. 147, l. 29.

ros dienas Lietuvoje ir Lietuvos – Lenkijoje. Tuo pat metu buvo užmegzti ryšiai švietimo srityje. 1957 m. į Lenkijoje vykusių tobulinimosi kursus pirmą kartą pokario laikotarpiu buvo išleisti 5 LSSR lenkų mokyklų mokytojai²³.

Tačiau Lenkijos ambasada Maskvoje ir generalinis konsulas Kijeve domėjosi lenkišku švietimu SSSR. 1957 m. Lenkijos ambasadorius T. Gede apsilankė Ukrainoje. Be kitų klausimų, jo domėjimosi objektas buvo lenkų mokyklos Lvove²⁴. Tų pačių metų rudenį Lenkijos atstovai, apsilankę BSSR, su respublikos vadovybe aptarė lenkiškų mokyklų darbą. Lietuvos lenkų reikalais domėtasi per analogišką vizitą 1958 m. vasarą. Be to, informacija apie respublikoje gyvenusių lenkų skaičių, jų nuotaikas, švietimo bei kultūros padėtį Lenkijos ambasada gaudavo iš privačių asmenų. 1956 m. ambasados pirmasis sekretorius Józefas Banakas informavo vadovybę apie susitikimą su Vilniaus universiteto dėstytoju Davidu Fainhauzu, kuris be kita ko referavo lenkų švietimo padėtį²⁵.

Lenkų švietimas LSSR rūpėjo ir čia besilankantiems Lenkijos atstovams. Antai po vieno žurnalisto vizito buvo teigiama, kad nuo 1957 m. įvyko permainos ir į Vilnių bei Lvovą buvo nukreipta daugiau knygų, vadovėlių, spaudos leidinių iš Lenkijos, padaugėjo mokslininkų ir menininkų išvykų į tas respublikas²⁶. Taigi Lenkijos atstovų dėmesys LSSR lenkams turėjo nevienareikšmį poveikį. Galima kelti prielaidą, kad jų susitikimai su respublikos partinės valdžios atstovais turėjo pozityvių rezultatų. Štai LKP(b) CK už lenkų „reikalus“ atsakingas Vladimiras Vidmontas Lenkijos atstovams žadėjo teigiamai išspręsti kai kuriuos lenkams gyventojams aktualius klausimus²⁷. Kita vertus, tiesioginiai ryšiai su tautiečiais iš Lenkijos suaktyvino Lietuvoje gyvenusius lenkus. Laiškuose Lenkijos ambasadai Maskvoje jie kėlė švietimo gimtąja kalba, vadovėlių klausimą, siekė panašaus į Lenkijos ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių statuso ir prašė, kad Lenkijos valstybė juos globotų²⁸. Tačiau Lenkijos pozicija buvo vienareikšmė – tai vidinis SSSR reikalas, šalies institucijos remsią lenkus per kultūros ir švietimo mainus, vykdomus pagal 1956 m. birželio 30 d. SSSR–LLR kultūrinio bendradarbiavimo sutartį²⁹. Parama buvo teikiama į LSSR siunčiant lenkišką literatūrą, meno kolektyvus, sudarant galimybes stažuotis LLR ir pan.

²³ 1957 09 18 LSSR švietimo ministro M. Gedvilo raštas LSSR ministrų tarybos pirmininko pavaduotojui K. Preikšui, ten pat, f. 17629, ap. 1, b. 26, l. 67.

²⁴ Ataskaita apie tarnybinę išvyką į Lvovą 1957 05 09–11 d., *LURMA*, f. 7, ap. 5, b. 5, l. 2.

²⁵ 1956 11 30 Lenkijos ambasados pirmojo sekretoriaus J. Banako raštas Lenkijos užsienio reikalų ministerijai, ten pat, f. 7, ap. 11, b. 84, l. 190–193.

²⁶ Straipsnis „Polska mniejszość narodowa umacnia więź kulturalną z krajem“, ten pat, f. 23, ap. 8, b. 64, l. 22.

²⁷ V. Stravinskienė, Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m., *Istorija*, 2010, Nr. 1, p. 48.

²⁸ B. K a c k a, S. S t e p k a, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955–1959*, Warszawa, 1994, s. 102.

²⁹ 1957 06 10 Lenkijos užsienio reikalų ministerijos generalinės direktorės M. Wierna raštas Lenkijos ambasadoriui Maskvoje T. Gede, *LURMA*, f. 7, ap. 11, t. 85, l. 147–149.

LSSR sovietinės valdžios pozicija dėl lenkų švietimo, jo reorganizavimo motyvai ir rezultatai

Pasibaigus 1944–1947 m. migracijai į Lenkiją, respublikos partinės administracinės valdžios atstovai ėmėsi spręsti lenkiško švietimo klausimą. 1947 m. liepos mėnesį jis nagrinėtas LKP(b) CK biure. Diskusijoje dalyvavęs Antanas Sniečkus patarė visą dėmesį skirti pagrindinių mokyklų lenkų kalba organizavimui ir kadru joms rengimui. Tik išsprendus šį klausimą, bus galima galvoti apie progimnazijų ir gimnazijų lenkų kalba steigimą³⁰. Jo pozicija buvo palaikyta.

Pedagoginių kadru lenkų mokykloms klausimas buvo labai sudėtingas ir opus: pakeisti į Lenkiją išvykusių mokytojų nebuvo kuo, o greitai parengti reikiama skaičių kvalifikuotų kadru buvo neįmanoma. Todėl esami mokytojai dirbo labai padidintais krūviais, o trūkstantį pedagogų buvo ieškoma kitose sovietinėse respublikose. Antai 1949 m. Vilniaus apskrityje dirbo 489 mokytojai, iš kurių 265 buvo atvykę iš kitų SSSR vietų³¹. Tačiau kvalifikuotų lenkų mokytojų trūkumo problema iš esmės nebuvo išspręsta. Štai Švenčionių apskrities partijos komiteto sekretorius LKP(b) CK skundėsi, kad apskrities lenkų mokyklose tik 14 mokytojų turėjo vidurinį pedagoginį išsilavinimą, o 18 mokytojais dirbusių asmenų buvo atsitiktinai patekę į mokyklas³². Panašių pagalbos prašymų dėl lenkų mokytojų sulaukta ir iš kitų apskričių. Tokia padėtis vertė ieškoti išeičių. Buvo nutarta lenkiškas mokyklas palaipsniui reformuoti į rusiškas ar lietuviškas, kurioms kadru netrūktų. Toks požiūris išryškėjo 1948 m. pirmojoje Vilniaus apskrities partinėje konferencijoje. Joje svarstant švietimo klausimą, LKP(b) CK sekretorius Danijilas Šupikovas teigė, kad lenkai turėjo galimybę išvažiuoti į Lenkiją. Todėl tiems, kurie liko, reikia rinktis rusų arba lietuvių kalbą, kuriomis yra galimybės mokytis³³. Tai rodo, kad iniciatyva reformuoti lenkų švietimą ėjo iš LKP(b) CK. Netrukus ši pozicija pradėta įgyvendinti. Tačiau lenkų gyventojams suaktualinus šį klausimą aukščiausios SSSR valdžios lygmeniu³⁴, LKP(b) CK manevravo ir kritikos smaigalį nukreipė į Švietimo ministeriją.

Reorganizacijos rezultatai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo tokie: Vilniuje lenkų mokyklos buvo reformuotos į rusiškas ar lietuviškas. Tačiau dalis pastarųjų po metų tapo

³⁰ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus pasisakymas svarstant lenkų mokyklų klausimą, *LVA*, f. 1771, ap. 10, b. 147, l. 8.

³¹ Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus Mironyčovo informacija LKP(b) CK agitacijos ir propagandos skyriui, be datos, turėtų būti 1949 m., ten pat, f. 425, ap. 10, b. 198, l. 38.

³² 1949 09 15 Švenčionių apskrities partijos komiteto sekretoriaus G. Sidorok ataskaitinis raštelis LKP(b) CK agitacijos ir propagandos skyriui, ten pat, f. 216, ap. 6, b. 133, l. 172.

³³ V. S t r a v i n s k i e n ė, Lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m., *Lietuvos istorijos metraštis. 2007–2*, p. 94–95.

³⁴ A. J a b ł o n s k i, Z teki osobistych przeżyć, kurs na likwidację polskiego szkolnictwa, *Kurier Wileński*, 29 stycz. 1994, s. 9; S. B u t r y m, Niemogli litewwszczyć, więc ruszczyli, *Ojczyzna*, 1991, 14–20 sierp.

rusiškomis. Švenčionių apskrities partinė vadovybė lenkiškas mokyklas pavertė rusiškomis, Trakų – lietuviškomis ir rusiškomis. Tačiau čia mokyklos lietuviškos buvo tik formaliai ir vaikai toliau mokėsi lenkiškai.

Vilniaus apskrityje šis klausimas buvo sprendžiamas kitaip. LSSR švietimo ministerijos planuotas mokyklų suskirstymas pagal dėstymo kalbas vietoje buvo pakoreguotas: vietoj 66 lietuviškų mokyklų veikti pradėjo 42, likusios perėjo į rusų kalbą³⁵. Tačiau gyventojai skundėsi, kad lietuviškai vaikai nemoka, todėl geriau mokytis rusiškai ir įvesti lenkų kalbos dalyką. Kita vertus, dažnesnį mokyklų perėjimą į rusų dėstomąją kalbą nulėmė ir švietimo sistemos vadovų bei mokytojų etninė sudėtis. Apskrityje veikė 9 valsčių švietimo skyriai, iš kurių septyniems vadovavo rusai, o likusiems – lietuviai ir lenkas. Tarp apskrities mokyklų vadovų ir mokytojų taip pat buvo daug rusų tautybės asmenų. Antai veikė 24 progimnazijos ir 136 pradinės mokyklos. 18 progimnazijų ir 66 pradžios mokykloms vadovavo rusų tautybės asmenys. Be to, rusų tautybės žmonės sudarė 40 proc. apskrities mokytojų³⁶.

Įdomu pastebėti, kad Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretorius buvo ukrainietis Tichonas Vasilenko. Partiniuose dokumentuose jis apibūdintas kaip „išsiklausantis į masių balsą“. Praktikoje tai pasireiškė tuo, kad jis palaikė lenkų siekius dėl mokymo gimtąja kalba ir ieškojo galimybių įvesti lenkų kalbos dalyko dėstymą, aprūpinti mokyklas mokymo priemonėmis lenkų kalba. 1949 m. rugsėjo mėnesį apskrities komitetas kreipėsi į LKP(b) CK ir Švietimo ministeriją su prašymu, kad 84 pradinėse mokyklose būtų dėstomas lenkų kalbos dalykas, o dauguma mokyklų veiktų rusų dėstomąja kalba³⁷. Tuo pačiu klausimu į respublikos vadovybę pakartotinai kreiptasi 1950 m. pradžioje. Kyla klausimas, kodėl tik Vilniaus apskrityje partinė valdžia rūpinosi lenkiško švietimo atkūrimu? Atsakymo, matyt, reikėtų ieškoti apskrities ekonominėje-socialinėje padėtyje. Jos vadovybė buvo kritikuojama dėl prastos padėties žemės ūkyje (stringančios kolektyvizacijos, netvarkos kolūkiuose), apleistų kultūros, sveikatos apsaugos sričių ir kt. Todėl nenorėta dar labiau aštrinti padėties ir kilusią įtampą dėl mokyklų stengtasi pašalinti organizuojant lenkų kalbos dalyko mokymą.

LSSR švietimo ministerijos dokumentai rodo, kad Vilniaus apskrities partinės valdžios pozicija buvo palaikyta. 1950 m. pradžioje apskrityje veikė 160 mokyklų, iš kurių

³⁵ Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus Mironyčevio informacija LKP(b) CK agitacijos ir propagandos skyriui, be datos, turėtų būti 1949 m., *LYA*, f. 425, ap. 10, b. 198, l. 39.

³⁶ Ten pat, l. 38–39.

³⁷ Vilniaus apskrities komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo Bobovo pažyma Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriui Vasilenko apie mokyklų darbą 1948–1949 m. m. ir 1949–1950 m. m. pradžią, ten pat, l. 38–39; 1950 01 08 Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus Vasilenko raštas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui, LSSR MT pirminkui Gedvilui, ten pat, b. 279, l. 2.

139 rusų ir 31 – lietuvių dėstomąja kalba. 70-ye iš jų buvo lenkų kalbos dalykas³⁸. Ta pačia kryptimi vyko pedagoginių kadru formavimas: apskričiai Vilniuje ir kitose Lietuvos apskrityse buvo renkami mokytojai, galintys dirbti rusiškose mokyklose.

Kaip jau minėta, tuo pat metu lenkiškų mokyklų pertvarka buvo vykdoma kaimyninėse Baltarusijoje ir Latvijoje. Tačiau šiose respublikose nebuvo sugrįžta prie lenkiško švietimo atkūrimo. Kodėl taip įvyko ir dėl kokių priežasčių, turimi šaltiniai neleidžia atsakyti. Galima kelti prielaidą, kad kompaktiška lenkų padėtis Lietuvoje ir gana aktyviai reiškiamą poziciją (raštai įvairioms LSSR ir SSSR institucijoms) turėjo įtakos atkuriant švietimą gimtąja kalba. Kita vertus, įtakos turėjo ir tai, kad dalis BSSR uždarytų lenkiškų mokyklų mokytojų nekėlė problemų, nes persikėlė gyventi į LSSR. Kaip pažymėjo Vilniaus srities Švietimo skyriaus vadovybė, 1950–1951 m. žymi dalis lenkų mokyklų mokytojų atvyko iš kaimyninės Baltarusijos³⁹. LSSR švietimo ministerija, ieškodama mokytojų lenkų mokykloms, jų pasikvietė iš BSSR Gardino ir Molodečno sričių. Daug tokių mokytojų įsidarbino Naujosios Vilnios ir Eišiškių rajonuose.

Pakartotinė reorganizacija: lenkų mokyklos 1950–1959 m.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų suaktyvintos pastangos atkurti lenkiškas mokyklas padidino SSSR valdžios dėmesį LSSR. 1950 m. rugsėjo mėnesį VKP(b) CK atsiuntė specialią komisiją, kuri tyrė lenkų padėtį respublikoje⁴⁰. Ji konstatavo, kad LSSR neliko lenkiškų mokyklų, neberengiami mokytojai joms, mažai lenkų užėmė vadovaujančias pareigas ir kt. 1950 m. spalio 16 d. VKP(b) CK priėmė nutarimą, kuriame daug dėmesio skyrė lenkiškam švietimui (LKP(b) CK analogiškas nutarimas buvo priimtas spalio 1 d.). Respublikos partinei vadovybei buvo nurodyta atkurti lenkiškų mokyklų darbą, organizuoti lenkų mokymo priemonių leidybą respublikoje, įsteigti mokslo įstaigą lenkų mokyklų pedagogams rengti.

Maskvos nurodymai netrukus pradėti įgyvendinti. Antai 1951 m. Vilniaus srities švietimo skyrius 13 rajonų švietimo skyrių nurodė į lenkų dėstomąją kalbą reformuoti 283 mokyklas⁴¹. Tačiau buvo reformuota 277. Pagrindinė priežastis, dėl ko užtruko mokyklų pertvarka, buvo ta, kad labai trūko pedagogų. Pvz., Šalčininkų rajone dėl šios priežasties į lenkų dėstomąją kalbą nebuvo pertvarkyta 10 mokyklų⁴². Tačiau kituose rajonuose (Vilniaus, Varėnos, Švenčionių, Eišiškių ir kt.) – reformuotinių mokyklų planas

³⁸ Laikiniai einančio švietimo ministro pareigas S. Lapajevo pažyma LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui, be datos, turėtų būti 1950 02, *LCVA*, R-762, b. 621, l. 153.

³⁹ Vilniaus srities liaudies švietimo skyriaus ataskaitos apie darbą 1950–1951, 1951–1952 m., ten pat, b. 631, l. 6, 271.

⁴⁰ Е. Зубкова, *Прибалтика и Кремль*, с. 160.

⁴¹ Ataskaita apie Vilniaus srities mokyklų darbą 1951–1952 m. m. pirmame pusmetyje, *LCVA*, f. R-762, b. 631, l. 144.

⁴² Ten pat.

buvo įvykdytas ir netgi viršytas. Tačiau panašu, kad dalis mokyklų buvo reformuota tik „popieriuje“. Nors Eišiškių rajone lenkiškų mokyklų turėjo būti 37, o Švietimo skyrius informavo apie 39, realiai veikė 29, nes kitoms mokykloms trūko mokytojų. Tenka pastebėti, kad jų stygius buvo aktualus ne tik Eišiškių rajone. 1950 m. Vilniaus sričiai trūko 329 mokytojų, iš kurių daugiausia Eišiškių rajone (64), Naujosios Vilnios rajone – 34, Ignalinos – 32⁴³. Be to, problemų kėlė ir dažna mokytojų kaita. Pvz., 1949–1950 mokslo metais Dieveniškių valsčiaus (Vilniaus apskr.) mokyklose iš 38 mokytojų pasikeitė 25⁴⁴. Kai kuriose apskrities mokyklų direktoriai, sužlugdę tų mokyklų darbą, buvo skiriami vadovais į kitas mokyklas. Apskritai reikia pabrėžti, kad apskrities švietimas buvo labai apleistas: jame vadovaujančius postus užėmė tam netinkami asmenys (girtuokliai, klestėjo „švogerystė“). Šios apskrities švietimo padėtį ne kartą svarstė LSSR švietimo ministerija. Ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į pedagoginių kadrų trūkumą. Siekdamą pašalinti šią problemą, 1949 m. ministerija į apskritį nukreipė daugiau jaunų mokytojų (pvz., į Vilniaus apskritį nusiuntė 24, į Trakų – 19, Švenčionių – 15, Varėnos – 20⁴⁵). Tačiau dalis jų paskirtų mokyklų nepasiekdavo. Antai 1948 m. į Vilniaus apskrities mokyklas buvo nukreipta 50 mokytojų, iš kurių atvyko tik 11⁴⁶. Kita vertus, dalis pedagoginių mokslo įstaigų absolventų, turėjusių dirbti lenkiškose mokyklose, nebuvo tinkamai parengta. Daugiausia problemų buvo dėl lietuvių kalbos mokymo. Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje buvo tikrinamas jos dėstymo lygis Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Paaiškėjo, kad Vilniaus rajone lietuvių kalbos išmokyti neįmanoma, nes lenkų mokyklų pradinė klasių mokytojai jos nemokėjo. Dalis jų buvo baigę Vilniaus pedagoginę mokyklą ir buvo atvykę iš kaimyninės Baltarusijos⁴⁷. Analogiška padėtis buvo ir daugiausia lenkų apgyvendintame Šalčininkų rajone. Rajono pradinėse mokyklose lietuvių kalbą dėstė jos nemokantys mokytojai. Skirti lietuvių kalbos specialistai rajone neužsilikdavo, nes jiems nebuvo užtikrinamas reikiamas pamokų krūvis. Nemokėdami lietuvių kalbos, lenkiškų mokyklų abiturientai turėjo ribotas galimybes studijuoti respublikos aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų lietuviškose grupėse.

Mokymo lygis lenkų mokyklose

Tenka pastebėti, kad dauguma lenkų mokyklų buvo pradinės kaimo mokyklos, kurių lygis nebuvo aukštas (išskyrus Vilniaus miesto lenkiškas mokyklas, kur susitelkė labiausiai kvalifikuoti ir patyrę pedagogai). Tokią padėtį nulėmė keletas objektyvių priežasčių.

⁴³ 1950 08 13 pažyma apie Vilniaus srities mokyklų parengimą naujiems mokslo metams, ten pat, b. 712, l. 308.

⁴⁴ 1949 10 20 pažyma apie liaudies švietimo padėtį Vilniaus apskrityje, ten pat, b. 623, l. 456.

⁴⁵ 1949 05 26 LSSR švietimo ministro įsakymas Nr. 115, *LCVA*, f. R-762, b. 466, l. 399–402.

⁴⁶ 1949 02 26 LSSR švietimo ministerijos kolegijos posėdžio protokolas, ten pat, b. 254, l. 262.

⁴⁷ 1958 04 29 LSSR švietimo ministerijos kolegijos posėdžio protokolas Nr. 13, ten pat, b. 1542, l. 15.

Pirmiausia įtakos turėjo žema lenkiškų mokyklų mokytojų kvalifikacija. Antai 1950 m. pabaigoje – 1951 m. pradžioje dauguma lenkiškų mokyklų mokytojų buvo silpnai pasirengę darbui. Tuo metu lenkiškose mokyklose dirbo 576 mokytojai, iš kurių aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą turėjo 42 asmenys, vidurinį – 114, neturėjo vidurinio – 420⁴⁸. Kai kurių rajonų (Trakų, Naujosios Vilnios) švietimo skyrių vadovybė skundėsi, kad pedagogus lenkų mokykloms rengiančios mokymo įstaigos blogai parengia specialistus. Trakų rajono švietimo skyriaus vedėjas Sergejus Moliakovas prašė atkreipti dėmesį, kad Naujojoje Vilnioje susitelkusios pedagoginės įstaigos išleidžia absolventus, kurie prastai moka lietuvių ir lenkų kalbas⁴⁹. Rajone organizuoti trumpalaikiai kvalifikaciniai kursai negalėjo išspręsti šios problemos. Štai 1958 m. įvykę vieno mėnesio lietuvių kalbos kursai ženklesnių rezultatų neatnešė, nes iš 34 dalyvių buvo tokių, kurie lietuvių kalbos visiškai nemokėjo⁵⁰. Panaši padėtis buvo ir kituose rajonuose. Antai Šalčininkų rajone iš LSSR švietimo ministerijos gautų dokumentų niekas neskaitė, nes jie buvo parašyti lietuviškai⁵¹. Padėtį sunkino ir mokymo priemonių (vadovėlių, vaizdinės medžiagos, literatūros) lenkų kalba trūkumas: mokiniai ir mokytojai iš dalies naudojosi Ukrainoje leistais lenkiškais vadovėliais arba vadovėliais, skirtais rusų mokykloms. Visa tai lėmė, kad dalies lenkiškų mokyklų abiturientų žinios buvo nepakankamos studijuoti respublikos aukštosiose mokyklose. Tuometinę padėtį vaizdžiai iliustravo Vilniaus 5-osios lenkų–rusų vidurinės mokyklos pavyzdys. Šią mokyklą kasmet baigdavo keli medalininkai. Tačiau netgi kai kuriems iš jų nepavykdavo išlaikyti stojamųjų egzaminų. Antai šios mokyklos abiturientė, sidabro medalininkė, per stojamuosius egzaminus į Vilniaus V. Kapsuko vardo universitetą gavo nepatenkinamus pažymius⁵². Kitų respublikos aukštųjų mokyklų atstovai taip pat pastebėjo, kad stojančiųjų iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos mokyklų abiturientų buvo mažai. Jie dažniau rinkosi specialiąsias mokymo įstaigas.

Kita vertus, lenkų mokinių nuostatas mokytis veikė tėvų pozicija. Stalinistiniu laikotarpiu buvo gana išplitęs mokyklų nelankymas ne tik dėl materialinių nepriteklių (drabužių ir avalynės trūkumo), bet ir dėl darbų žemės ūkyje. Iki vėlyvo rudens ir nuo ankstyvo pavasario nemažai vaikų ganė gyvulius, dirbo kitus žemės ūkio darbus. Netgi Vilniaus mieste 1952 m. lenkų mokyklos susidūrė su panašiu reiškiniu – miesto pakraščiuose gy-

⁴⁸ LSSR švietimo ministro A. Knyvos pažyma apie LSSR mokyklas lenkų dėstomąja kalba. Be datos, turėtų būti 1951 m., ten pat, b. 712, l. 64.

⁴⁹ Trakų rajono švietimo skyriaus ataskaita apie 1956–1957 m. m., *VAA*, f. 655, ap. 1, b. 18, l. 18.

⁵⁰ Trakų rajono švietimo skyriaus pedagoginio kabineto ataskaita apie darbą 1957–1958 mokslo metais, ten pat, b. 25, l. 11.

⁵¹ 1951 10 23 LSSR švietimo ministerijos kolegijos posėdžio protokolai, *LCVA*, f. R-762, b. 574, l. 202.

⁵² 1964 09 10 Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto prorektorius mokslo reikalams B. Sudavičiaus raštas LSSR valstybiniam aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komitetui, ten pat, f. R-507, ap. 1, b. 487, l. 51.

venę lenkų vaikai pavasari nelankydavo mokyklų, o eidavo į kaimus ganyti gyvulių⁵³. Be to, įtakos turėjo ir lenkų tėvų nuostatos. Dalis jų, būdami mažai išsilavinę, nemotyvavo vaikų siekti aukštesnio išsilavinimo. Todėl tarp kaimo lenkų vaikų buvo nemažai tokių, kurių mokslas baigdavosi po 6 ar 7 klasių.

Išvados

LSSR partinė vadovybė, siekdama spartesnės respublikoje likusių lenkų sovietizacijos, sudarė galimybes plėtoti švietimą gimtąja kalba. Tačiau Lietuvos gyventojų lenkų migracijos į Lenkiją proceso (1944–1947, 1955–1959) nulemtos neigiamos pasekmės sunkino šių siekių realizavimą.

Dėl objektyvių priežasčių (mokytojų, mokymo priemonių trūkumo) 1948 m. LSSR buvo pradėta lenkiškų mokyklų palaipsnė reorganizacija į rusiškas ar lietuviškas mokyklas. Bet dėl specifinės padėties regione (lietuvių kalbos nemokėjimo, rusų tautybės mokytojų ženklaus skaičiaus) dauguma lenkiškų mokyklų tapo rusiškomis. Tačiau ši reforma buvo trumpalaikė. SSSR partinės vadovybės nurodymu reorganizacijos procesas buvo visiškai sustabdytas. 1950 m. priimti VKP(b) CK ir LKP(b) CK sprendimai sustiprino LSSR lenkų padėtį, ypač švietimo srityje (buvo atkurtas lenkiškų mokyklų tinklas, respublikoje pradėta lenkiškų mokymo priemonių leidyba, įkurtos specialios pedagoginės įstaigos lenkų mokytojams rengti ir kt.). Įgyvendinant minėtus nutarimus, lenkiškų mokyklų tinklas buvo išplėstas labiau, nei buvo iki reformavimo (1951 m. veikė 303 mokyklos lenkų dėstomąja ir mišrios lenkų–rusų, lenkų–lietuvių ir lenkų–rusų–lietuvių, 1948 m. – 255).

Dėl kvalifikuotų mokytojų trūkumo, prastos mokyklų materialinės bazės ir kt. priežasčių lenkiškų mokyklų lygis nebuvo aukštas (išskyrus Vilniaus miesto mokyklas). Kadangi nemokėjo lietuvių kalbos, lenkai turėjo ribotas galimybes studijuoti LSSR aukštųjų mokyklų lietuviškose grupėse. Be to, daliai lenkų jaunimo stigo motyvacijos siekti aukštesnio išsilavinimo. Šios priežastys lėmė, kad jis buvo prasčiau išsilavinęs lyginant su kitų etninių grupių jaunimu.

Politinės liberalizacijos metais atnaujinti tiesioginiai LLR ir LSSR ryšiai turėjo įtakos lenkų mokyklų darbui Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Jie suaktyvino regiono gyventojų lenkų veiklą keliant švietimo gimtąja kalba klausimą, o užmegztas tiesioginis bendradarbiavimas tarp dviejų respublikų gerino LSSR lenkų mokyklų darbą (lenkų mokyklų mokytojai kėlė kvalifikaciją Lenkijoje, iš ten buvo gaunama mokymo priemonių ir įvairios literatūros, palaikomi atskirų mokyklų korespondenciniai ryšiai ir kt.).

⁵³ Pažyma apie Vilniaus miesto mokyklų lenkų dėstomąja kalba darbą 1952–1953 m. pirmame pusmetyje, *VAA*, f. 1016, ap. 3, b. 86, l. 2.

POLISH SCHOOLS IN EAST AND SOUTHEAST LITHUANIA IN 1947–1959

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

The article based on historiography and archival material analyses the evolution of Polish education in East and Southeast Lithuania in 1947–1959, reveals its characteristic features and factors accountable for the changes in Polish schools. The author thoroughly studies the impact that the migration from the LSSR to Poland (1944–1947, 1955–1959) had on Polish education and the attitude of the Soviet authorities of the LSSR towards Polish schools.

Two stages of the evolution of Polish education in East and Southeast Lithuania in the period in question can be distinguished: 1) from 1947 to 1949 – the period of the reformation of Polish schools which led to their reformation; 2) from 1950 to 1959 – the development of Polish education characterized by the expansion of the network of Polish schools, training of educational staff and preparation of training aids in the republic.

The following conclusions are presented at the end of the article:

Aiming at the more rapid Sovietisation of the Polish population that remained in the republic the party leadership of the LSSR facilitated their education in the native language. However, the negative after-effects of the migration of the Polish population from Lithuania to Poland (1944–1947, 1955–1959) impeded the realization of the abovementioned possibilities.

Due to objective reasons (lack of teachers and training aids) gradual reorganization of Polish schools into Russian and Lithuanian ones was started in 1948. But the peculiar situation in the region (poor knowledge of the Lithuanian language, surplus in teachers of Russian nationality) led to the restructuring of the majority of Polish schools into Russian. However, this reform was short-lived. Following the order of the Party leadership of the USSR the process of reorganization was put on hold. The resolutions of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolsheviks) and the Central Committee of Lithuanian Communist Party (bolsheviks) passed in 1950 underpin the status of the Polish in Lithuania particularly in the sphere of education (the network of Polish schools was restored, preparation of Polish training aids was started, special educational institutions for the training of Polish teachers were established, etc.). Implementation of the said resolutions led to the expansion of the network of Polish schools to the extents exceeding the pre-reform levels (in 1951 there were 303 purely Polish and mixed schools with Polish-Russian, Polish-Lithuanian and Polish-Russian-Lithuanian languages of instruction whereas in 1948 there were only 255 such schools).

Due to the lack of qualified teachers, humble material facilities and other reasons the standard of education at Polish schools was generally lower (with the exception of the Polish schools in the city of Vilnius). Bad command of the Lithuanian language prevented the Polish from studying in Lithuanian groups at the institutions of higher education of the LSSR. Besides, part of the young people of Polish nationality lacked motivation to seek higher education. The abovementioned reasons were accountable for the fact that the level of education of the Polish was generally lower as compared to that of people representing other ethnical minorities.

The restoration of the direct contacts between the People's Republic of Poland and the LSSR in the period of political liberalization had impact on the operation of Polish schools in East and Southeast Lithuania. They induced the activities of the Polish population in the region who started posing the question of education in their mother-tongue and the interaction between the two republics improved the work of Polish schools in the LSSR (teachers from Polish schools went to Poland to improve their professional skills, various training aids and books were sent from Poland to Lithuania, teachers from both the countries would get involved into personal correspondence, etc.).

Gauta 2011 m. gegužės mėn.

Vitalija S t r a v i n s k i e n ė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptis – Etninės Lietuvos lenkų bendruomenės problematika 1944–1990 m.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El. paštas: stravinskiene@istorija.lt